Vem behöver fornisländska? Högerextrema grupper vill kapa åt sig vårt fornnordiska kulturarv med runmagi, nyhedendom och vikingamystik. Vad händer om ingen längre har verklig kunskap?

Studiet av språk går alltid hand i hand med maktens intressen – för att stärka makten, styra folket eller bara tjäna lönsamheten. Historien saknar inte exempel där metoderna kommit farligt nära rent bedrägeri. Men forskningen och studierna har också varit det enda verksamma vapnet för att avslöja sådana manipulationer.

Även ett ämne som fornisländsk filologi har en gång setts som spetsforskning och varit intimt förknippad med statens behov. Intresset för fornspråket har också ofta haft politiska övertoner.

Under 1600-talets andra hälft hade det göticistiska Sverige blivit en stormakt och var, som stormakter brukar vara, i behov av en ärofull historia för att göra sin ställning rättmätig. Till statens hjälp ryckte fornforskarna ut med Olof Rudbeck i spetsen. Denne placerade raskt Edens lustgård i Sverige och gjorde svenska till mänsklighetens urspråk.

Eftersom Sverige i stort sett saknar egna skriftliga, historiska källor om sin forntid fick man använda de fornisländska. Isländska handskrifter köptes lagligt och olagligt, islänningar anställdes eller till och med kidnappades för att ge svenska forskare språk- och översättningshjälp i arbetet med att ge ut texterna.

I Uppsala fanns fornforskningsprofessorn Olof Verelius, som har äran av att ha givit ut den första isländska sagan, nämligen Götreks och Rolfs saga, en vidunderlig historia som utspelar sig i Västergötland. Där förekommer för första gången den så kallade ättestupan. Den skulle fungera så att orkeslösa gamlingar själva hoppade, eller, om de var ovilliga, kastades, utför ett stup.

Denna isländska skröna har tagits på fullt allvar. Ättestupan blev en modetanke redan i 1600-talets Sverige så fort Götreks och Rolfs saga kommit ut och ättestupor började omedelbart pekas ut runt om i landskapet, särskilt i Västergötland. Till och med i Nationalencyklopedin möter oss tron på ättestupan och denna förfärande form av pensionärsmissvård har under 1900-talet upprört otaliga socialpolitiska skribenter. Ivar Lo-Johansson gick i två böcker omkring 1950 till storms mot svensk åldringsvård, vars rötter han fann i just ättestupan.

Men ättestupan är en bluff, en tidig klintbergare, genomskådad redan av Uppsalaprofessorn Adolf Noreen och slutgiltigt nedmonterad av ett koppel forskare under 1990-talet. De avslöjade att ättestupan är ett isländskt skämt med tidigmedeltida svenskar, som ofta skildras som dumma, hedniska och efterblivna. Utan denna humanistiska forskningsinsats skulle vi ha fortsatt att tro våra förfäder om dumheter som bara beror på medeltida islänningars "Sverigeskämt".

En andra storhetstid för det isländska studiet inföll på det nationalromantiska 1800-talet då det nordiska sattes i högsätet och urgammalt groll glömdes. Studenterna åkte skytteltrafik mellan Lund och Köpenhamn och de skandinaviska monarkerna planerade en förvarsunion riktad mot den framväxande tyska stormakten. Erik Gustav Geijer diktade "Vikingen" och Esaias Tegnér skrev "Frithiofs saga" som svepte norra Europa som en stormvind med ett innehåll som samtidigt tilltalade kapitalister, monarkister och demokratiförespråkare.

Så långt historien. Men vilket värde har studiet av fornisländskan vid början av det tredje årtusendet? Spaltkilometer kan skrivas om skönheten i ett tusenårigt språk eller om utmaningen att forska på åtta hundra år gamla texter, och detta är akademikerns egentliga drivkraft. Men hur får man staten att betala för kalaset? Det må sägas att humaniora har sitt eget värde, men den klarsynta inser snart att svenska staten i alla tider främst har stött den forskning man trott sig ha nytta av, i nordismens fall en politisk nytta under både 1600- och 1800-talet.

Den isländska Völsungasagan, skriven på 1300-talet men baserad på äldre myter, berättar om hjälten Völsungs ättlingar Sigurd Fafnesbane och Ragnar Lodbrok. På bilden (från en 1100-tals dörrpanel) smids Sigurds svärd om så att han ska kunna dräpa draken Fafner.

Henrik Williams är professor i nordiska språk vid Uppsala universitet.

Tanken att ett ämne skulle studeras för sitt egenvärde är på sitt sätt lika romantisk som tron på ättestupan. Det måste nämligen finnas en koppling mellan all humanistisk forskning och det moderna samhället.

Detta är humanioras dubbla dilemma, beroendet av statsmakten för pengar och legitimitet. När pengarna strömmar till är det ett tecken på att man i första hand tjänar statsmakternas intressen. När pengarna sinar försvinner själva förutsättningarna att alls bedriva någon forskning eller att förnya verksamheten.

Jag skriver statsmakten, eftersom kapitalet ytterst sällan anser sig behöva någon humaniora. Staten däremot har andra behov, framför allt av att legitimera sig själv och att gynna den forskning som bekräftar dess politiska program. Kanske måste det vara så.

Statlig styrning må vara kortsiktig, opportunistisk och politiskt styrd. Så fungerar demokratin, och något bättre sätt att styra har aldrig funnits. Bara genom valda ombud kan svenskarna uttrycka sina önskemål när det gäller forskning och undervisning. I dag kanske inte fornnordisk filologi förmår locka finansiärernas blickar, men inom ämnet svenska uppmärksammas i stället bland annat invandrares språkliga integrering på arbetsplatsen, svenskans ställning inom EU och engelskans fortsatta inflytande på vårt språk. Alltsammans värdiga och viktiga forskningsuppgifter, inte bara för att de ligger i tiden.

Vad hindrar då att forskning inom fornnordisk filologi, grekisk poetik, barockmusikens harmonilära och bronsålderskeramik får ligga i malpåse till nästa gång de "behövs"? Svaret är tudelat.

För det första behövs all historiskt inriktad humaniora som service- och resursämne för andra vetenskaper. Hur ska vi kunna undersöka musikens roll i maktutövning utan kunskaper även i äldre epoker? Skall många seklers vetenskapliga litteratur bli otillgänglig för att ingen längre kan läsa latin? Att sätta fundamentala vetenskaper på undantag är inte som att ställa in en tåglinje, det är som att riva upp rälsen! Malpåsen är ingen konserveringsteknik för kunskaper, den innebär kunskapsdöd, kanske permanent.

För det andra är det nödvändigt för en nation med anspråk på att räknas som något annat än ett skämt bland sina konkurrenter och grannar att ha en livaktig forskning och en levande kompetens i historisk humaniora. Om vi förväntar oss att grekerna är experter på Sapfo och tyskarna på Goethe måste vi åtminstone själva svara för runstenarna och den heliga Birgitta.

Det finns från statsmakternas, svenska folkets och näringslivets sida en outtalad förväntan på att intet mänskligt ska vara forskarna obekant. Till universiteten ringer dagligen både lekmän och fackfolk med frågor om allt mellan himmel och jord. Samtalen slussas alltid fram, ibland mödosamt till rätt specialist som tar sig tid från ett mer än pressat schema för att tålmodigt och alltid utan konsultarvode svara på de mest intrikata frågor, leta upp de dammigaste luntor och översätta de obskyraste språk. Frågeställarna är lyckliga och forskarna nöjda med att ha fått dela med sig av sina kunskaper. Men var ska nya generationer allvetare komma ifrån?

Med dagens resurstilldelningssystem vid universitet och högskolor får för det första humanister alltid mindre pengar för varje student som utbildas än teknologer, medicinare och medieforskare. De sistnämnda behöver naturligtvis pengar för dyr utrustning, men humanister förväntas klara sig med krita och svart tavla. Kanske vore det mer attraktivt att studera främmande språk om man faktiskt fick praktisera sina kunskaper utomlands som en del av utbildningen. Det har aldrig ansetts vara värt att satsa på, men saken har inte blivit bättre under det senaste årtiondet när humaniora satts ekonomiskt på undantag för att finansiera en explosionsartad ökning av naturvetare. Till och med statens egna utredare ville återföra en liten del av pengarna genom en femton-procentig förstärkning. Knappt hälften blev kvar i slutänden.

För det andra ges varje student lika mycket pengar oavsett om det gäller en av hundra på grundnivå i en föreläsningsal eller en av två som studerar sanskrit på högsta nivå under personlig handledning av en professor. Vissa ämnen kommer aldrig att kunna locka så många studenter att de blir lönsamma, och vem skulle förresten vilja att vi utbildade hundra filosofie magistrar med specialisering på runforskning per år när det finns tre fasta jobb sammanlagt i Norden?

Men när det passar skall humanisterna vara beredda att rycka ut med bakgrund och historiska sammanhang. På 1990-talet uppmärksammades att nationalistiska symboler, bland annat runor och vikingar, användes med politiskt obehagliga förtecken. Problemet är inte nytt. Ända sedan 1800-talet har högerextrema krafter försökt kapa till sig vårt nordiska kulturarv. Rörelser som sysslar med runmagi, nyhedendom och vikingamystik har på sistone återigen stuckit upp huvudet. Olika folkbildningsprojekt sattes i gång och specialisterna på fornnordiska källor kallades in och levererade de efterfrågade forskningsresultaten: vikingarna var alls inte främlingsfientliga och samhället präglades redan då av multikulturalism. Detta är visserligen alldeles sant, men övriga lika intressanta forskningsresultat om samma epok efterfrågades inte.

Vad händer om det inte finns någon som kan berätta för de nyfikna vad det verkligen står i runinskrifterna? Vill vi lita på vad de nynazistiska ideologerna påstår? Ny kunskap om den fornnordiska religionen måste komma från färsk forskning. Vem vill fortsätta att tro på ättestupan?

Det är dags att någon tar ansvar för en lägsta nivå inom svensk humaniora. Om ett universitet ges ansvar för ett visst ämne måste det också följa en ekonomisk resurs. Högskolevärlden själv kan inte göra sådana prioriteringar, där handlar det bara om att överleva och att därför satsa på det som lönar sig bäst just nu.

Det tar sin tid att lära sig flera tusen år gamla språk och det är inte alltid lätt att kombinera denna verksamhet med kraven uppifrån på ständig förändring. Politikerna verkar bara vara villiga att finansiera nysatsningar men ytterst ovilliga att bekosta det som redan byggts upp (vem ska då göra det?). De ser uppenbarligen all forskning som en ko som ska avkasta mjölk på beställning men som ska kunna gå i sin när mjölkproduktionen inte passar.

Humaniora vid statligt behov, alltså. Men om kunskaperna dör – vem ska visa när statsideologin har fel?

HENRIK WILLIAMS